

УДК 342.924

Андрій Пасічник,
старший викладач
кафедри кримінально-правових дисциплін
Української академії банківської справи
Національного банку України

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ*

У статті на підставі аналізу загальнотеоретичного та окремих галузевих досліджень поняття «дієздатність» здійснюється спроба встановити сутність вказаного явища, виявити його характерні особливості, функції. Особлива увага приділяється ознакам та відмінностям саме адміністративної дієздатності.

Ключові слова: адміністративна дієздатність, адміністративна правосуб'єктність.

Дієздатність слугувала об'єктом наукових досліджень як представників теорії права, так і окремих галузевих наук. Проте незважаючи на обсяг наукових пошуків та важливість проблематики вчення про суб'єкта права, аспектом якого є дослідження правосуб'єктності та її елементів, ні в загальнотеоретичному, ні в адміністративному аспектах не сформувалось єдиного підходу до визначення дієздатності та її змісту. Тому метою статті є встановлення сутності адміністративної дієздатності та виявлення її особливостей.

Вказана категорія має міждисциплінарне значення, тому з метою забезпечення достовірності дослідження її адміністративного розуміння необхідно опрацювати як загальнотеоретичні, так і окремі галузеві спроби її вивчення.

Правовий зміст поняття дієздатності**

О. С. Іоффе під дієздатністю розумів здатність реалізовувати права та обов'язки [1]. С. С. Алексєєв наводив схоже визначення, додаючи, що це здатність самостійно, власними усвідомленими діями реалізовувати права та обов'язки [2]. Більш узагальнене визначення давав О. А. Красавчиков: дієздатність — це здатність реалізації суб'єктом його правоздатності своїми діями [3]. Представники адміністративного права в основному сприймали напрацювання теорії права чи окремих галузевих наук, а тому їх підхід до встановлення змісту дієздатності у цілому не відрізнявся від вищенаведе-

ного. Так, Г. І. Петров під адміністративною дієздатністю розумів здатність своїми діями реалізовувати права та обов'язки [4]. В. І. Новосьолов визначав дієздатність як визнану державою здатність громадянина мати та виконувати покладені на нього обов'язки у державному управлінні, а також набувати своїми діями права та обов'язки у цій сфері [5].

Розвиток законодавства та теорії права обумовлював поступову зміну підходів до розуміння поняття дієздатності. Л. Г. Кузнецова запропонувала до змісту дієздатності включити такі складові: здатність набувати права і створювати для себе обов'язки (причому останнє може мати місце як внаслідок правомірних дій, так і в результаті протиправних — відповідальність), здатність реалізовувати своїми діями належні особі права і виконувати обов'язки, здатність своїми діями припиняти права та обов'язки [6]. Здійснюючи дослідження у цьому ж напрямі, представники цивільного права намагались охарактеризувати зміст дієздатності шляхом наведення переліку її складових. Зокрема до них відносили: угодоздатність (здатність самостійно укладати угоди), деліктоздатність (здатність нести відповідальність), тестаментоздатність (здатність складати заповіти та отримувати майно у спадок), трансдієздатність (здатність вступати у відносини представництва) [7].

Таким чином, цілком справедливо було звернено увагу на певну «вузькість» загальноприйнятого визначення дієздатно-

* Рекомендовано до друку кафедрою кримінально-правових дисциплін Української академії банківської справи Національного банку України.

** Внутрішню рубрикацію тексту (підзаголовки) здійснено редакцією.

сті, невідповідність фактичних обсягів дієздатності як правового явища його науковій дефініції. Проте зміст поняття дієздатності надзвичайно широкий. Дієздатна особа теоретично може скористатися будь-якими складовими свого правового статусу. Вказана категорія дає можливість використати (у передбачених законом межах і порядку) всю силу права, всі його засоби як у питаннях досягнення певних юридично-значимих та правомірних цілей, так і у сфері охорони чи захисту свого статусу. Крім того, разом із набуттям дієздатності суб'єкт права отримує і обмеження своїх можливих дій чи бездіяльності у вигляді необхідності несення передбачених правом обов'язків.

Цей перелік правових можливостей дієздатного суб'єкта права можна продовжувати, однак видається, що дефініцію дієздатності слід формувати не через вкладення списку можливих юридично значимих дій особи чи елементів вказаної категорії, а шляхом використання більшого ступеня узагальнення. І саме такий підхід до формування дефініції дієздатності обрали окремі науковці. Зокрема Я. Р. Веберс розумів дієздатність як встановлену законом юридичну здатність особи самостійно здійснювати правомірні юридичні дії і нести юридичну відповідальність за правопорушення [8]. Ю. М. Козлов визначає дієздатність як вираження практичної можливості певного суб'єкта реалізувати свою правоздатність у конкретних правовідносинах [9]. Однак більш вдалими, на нашу думку, є визначення, наведене В. Ф. Яковлевим: дієздатність — це здатність діяти по своїй волі на підставі власного визначення у межах можливостей, визначених змістом правоздатності [10].

Дієздатність надає можливість скористатися всіма правовими можливостями та встановлює необхідність дотриматись обмежень, що обумовлені правоздатністю. А остання передбачає здатність мати права, обов'язки, охоронювані законом інтереси та свободи (тобто елементи обсягу правоздатності). Однак дієздатність також дозволяє скористатися вже наявними суб'єктивними правами, свободами чи виконати суб'єктивні юридичні обов'язки. Тому можна підсумувати, що адміністративна дієздатність — це здатність трансформувати елементи обсягу адміністративної правоздатності у складові адміністративно-правового статусу і фактично повноцінно користуватись останнім. А оскільки дієздатність, як і правоздатність, має подвійну — соціально-правову — природу, вище-

вказана здатність є змістом правової складової цього поняття.

Визначення адміністративної дієздатності

У зв'язку із виділенням правового змісту поняття дієздатності слід звернути увагу на питання можливості її існування як категорії адміністративного права. Ми акцентуємо на цьому моменті увагу через відсутність безпосереднього нормативного регулювання дієздатності адміністративним законодавством. Зазначимо, що не всі галузі законодавства містять норми, що визначають підстави та порядок набуття, обмеження чи втрати дієздатності. Більше того, переважна кількість галузей навіть не містить законодавчої дефініції вказаної категорії. Це стосується і права адміністративного. Вважаємо, що у цьому випадку, за аналогією із правоздатністю, можна говорити про можливість і навіть необхідність використання поняття дієздатності щодо суб'єктів адміністративного права, оскільки воно визнає згадану властивість за своїми суб'єктами. Остання теза, на перший погляд, суперечить вищенаведеному твердженню про відсутність нормативного регулювання адміністративної дієздатності, а тому вимагає надання пояснень. Справа у тому, що позитивне право визнає існування дієздатності або шляхом безпосередньої вказівки на це (наприклад, у ст. 30 Цивільного кодексу України прямо вказується, яка особа має цивільну дієздатність), або шляхом визнання за певним суб'єктом права ознак його дієздатності через фактичний допуск до участі у правових відносинах (прикладом може слугувати будь-який закон у сфері дії адміністративного права, який встановлює коло суб'єктів правовідносин, що ним регулюються).

Тому до визначення адміністративної дієздатності слід додати, що це встановлена (опосередковано, через визнання фактичної можливості вчиняти юридично значимі діяння) адміністративним правом здатність. Більше того, дієздатність у адміністративному праві має власні характерні риси, що відрізняють її від дієздатності у, наприклад, праві цивільному. Головні з них: а) обумовлені особливостями адміністративного законодавства, однак прямо ним не передбачені моменти виникнення та припинення; б) специфічні юридичні факти, що можуть бути підставою для зміни обсягу дієздатності чи її втрати; в) практично повна неможливість заміщення відсутньої дієздатності дієздатністю іншої особи.

М. В. Вітрук зазначає, що суб'єктом права може бути людина, котра володіє відносно вільною волею, тобто здатністю усвідомлювати свої дії і керувати ними [11]. С. Н. Братусь наголошував, що дієздатність передбачає наявність волі у психологічному сенсі [12]. С. І. Архипов, досліджуючи дієздатність фізичних та, головне, юридичних осіб, наголосив: «Найбільш значимим критерієм визначення дієздатності суб'єктів права, що характеризує головний момент, саму сутність суб'єкта права як його творця, на наш погляд, є вольовий критерій. Зрілість волі, її готовність приймати правові рішення визначає правову особу як учасника правової комунікації, правових відносин та правової діяльності. Саме правова воля визначає особу як суб'єкта права» [13].

Таким чином, соціальна складова дієздатності полягає у здатності особи усвідомлювати соціально-правовий характер, значення та наслідки своїх дій і вільно керувати ними — тобто у здійсненні вольової діяльності. Вона є базовою щодо юридичного змісту дієздатності, оскільки обумовлює його виникнення, зміну чи припинення.

Проте слід наголосити, що дієздатність є юридичною категорією, а тому вона здатна «відчувати» дію права. Отже, держава через відповідне нормативне регулювання, може впливати на стан дієздатності суб'єкта права. Таким чином, обсяг дієздатності конкретного суб'єкта права залежить від стану його волі та законодавства.

Поєднавши правовий та соціальний зміст адміністративної дієздатності можна сформулювати її визначення: це встановлена нормами адміністративного права здатність особи власними вольовими діями трансформувати елементи обсягу адміністративної правоздатності у складові адміністративно-правового статусу і фактично повноцінно користуватись останнім (реалізовувати дозволене та виконувати належне).

Вольова складова дієздатності

Варто зазначити, що, досліджуючи питання психічного ставлення особи до вчиненого злочину, кримінальне право розрізняє інтелектуальний момент (усвідомлення злочинцем суспільної небезпеки вчинюваного діяння) та вольовий момент (можливість керувати власними діями). Виходячи з вищевикладених позицій науковців щодо змісту соціальної складової дієздатності, доходить висновку, що під волею як складовою дієздатності слід розуміти одночасно і здатність усвідомлювати характер своїх дій чи бездіяльності, і здатність ними

керувати. Відсутність хоча б одного із зазначених елементів є підставою для визнання особи недієздатною. Щодо юридичних осіб зазначені елементи існують виключно у своїй єдності, а тому немає підстав для їх окремого дослідження у контексті вивчення дієздатності юридичної особи.

У процесі дослідження вольової складової дієздатності слід зауважити, що правовий статус суб'єкта права може змінюватись і за відсутності останньої. Так, В. Ф. Яковлев вказує: «Видається безперечним, що особа, визнана недієздатною, залишає здатність набувати права шляхом вчинення юридичних вчинків, наприклад авторського права, завдяки створенню витвору мистецтва». Однак далі автор робить невірний висновок, що у випадку позбавлення особи дієздатності, фактично йдеться лише про «позбавлення угодоздатності», тобто дієздатність відсутня частково [14]. Схожі приклади існують і в адміністративному праві. Так, визнана недієздатною у цивільно-правовому порядку особа може вступати в адміністративно-правові відносини з лікарнею з приводу отримання медичних послуг, з органами внутрішніх справ щодо отримання паспорту тощо.

Я. Р. Веберс також критично оцінив вищевказану позицію В. Ф. Яковлева [15]. Він запропонував поділяти «правоздійснюючу» діяльність на юридичні дії і фактичні дії. Перші вимагають наявності волі, а відтак і дієздатності. Другі ж можуть бути здійснені і за відсутності дієздатності, оскільки не мають юридико-технічного характеру [16]. Прикладом останніх є користування комунальним житлом недієздатним членом сім'ї наймача.

Видається, що закономірності вказаних процесів полягають в іншому. Звернемось до вчення про механізм правового регулювання. С. С. Алексєєв зазначав, що основними ланками цього механізму є норма права, правові відносини, акт реалізації прав та обов'язків [17]. Д. М. Лук'янець обґрунтовано запропонував змінити порядок взаємодії цих елементів: спочатку на підставі норми права здійснюється акт реалізації права чи обов'язку, а вже потім внаслідок такої реалізації виникають правовідносини [18]. Вказані акти реалізації прав та обов'язків є нічим іншим, як юридичними фактами. У наведеній схемі дії механізму правового регулювання автор посилається на юридичні дії як один із видів юридичних фактів. О. А. Красавчиков, досліджуючи юридичні дії, цілком вірно зазначав, що вони є єдністю волі особи і обумовленої нею (волею) фактичної поведін-

ки [19]. Варто зазначити, що юридичні дії (як вид юридичного факту) можуть вчинюватися як у вигляді активної вольової поведінки, так і шляхом пасивної, однак також обумовленої волею бездіяльності.

Яке ж місце у вказаному механізмі посідає правоздатність та дієздатність? Перша обумовлює наявність самого суб'єкта права — елемента, який має здатність до набуття прав чи обов'язків. Дієздатність же позначає наявність волі у такого суб'єкта. Тобто можливість самостійно, цілеспрямовано користуватись своєю правоздатністю та елементами правового статусу, за власним усвідомленим рішенням вступати у правовідносини.

Дієздатна особа цілком розуміє характер, наслідки, суспільно-правову оцінку своєї поведінки. І головне — здатна до вчинення юридичних дій, котрі є підставою виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Однак останні виникають, змінюються чи припиняються не лише на підставі юридичних дій, а і внаслідок інших видів юридичних фактів — подій. Теорія права під ними розуміє такі факти дійсності, котрі не обумовлені волею особи. І саме таким фактом є наведений В. Ф. Яковлевим приклад. Особа, створюючи об'єкт авторського права, здійснювала це не усвідомлено, не мала на меті виникнення правових наслідків, однак вони все ж виникли. Тому її дії цілком можна визнати подією, що призвела до набуття особою суб'єктивних прав. Останніх же вона набула завдяки своїй правоздатності та наявності відповідної норми права.

Тому в окремих випадках, коли зазвичай для набуття прав чи обов'язків необхідно мати дієздатність, позбавлена волі особа також може їх набути за умови наявності лише правоздатності та відповідного нормативного регулювання. І, звичайно, недієздатна особа фактично прирівнюється до дієздатної у разі впливу на її правовий статус нормативних актів; індивідуально-правових актів; подій, що не залежать від наявності чи відсутності волі (явищ природи, дій тварин); а також вчинення проти неї протиправних дій.

Якщо ж законодавство прямо передбачає наявність волі як умови набуття відповідних прав (наприклад вступ на державну службу) недієздатна особа не має можливості їх набути. Хоча окремі адміністративні права чи обов'язки недієздатна фізична особа, напевне, може набути завдяки діям законного представника (наприклад звернутись зі скаргою до органу державної влади).

Таким чином, доходимо трьох важливих висновків: а) дієздатність є здатністю само-

стійно вчинювати юридично-значимі вольові діяння; б) вона обумовлюється станом волі суб'єкта права та законодавством; в) дієздатність не є абсолютно необхідною умовою для змін правового статусу суб'єкта права. За умови відповідного нормативного регулювання, останній може змінюватись внаслідок дії нормативних актів, індивідуально-правових актів, вольових дій (подій) самого суб'єкта права, вольових дій його представників (стосується фізичних осіб), вольових протиправних дій третіх осіб, подій.

Дієздатність юридичних осіб

Вищевказаний соціальний зміст дієздатності у жодному разі не є перешкодою до використання цієї категорії щодо юридичних осіб. Останні також можуть формувати власну волю і здійснювати вольові дії. Це переконливо довів С. Н. Братусь. Зокрема він зазначав: «Воля юридичної особи як організованого колективу — це не суми окремих людських воель, а санкціонована державою воля суспільного утворення як єдиного цілого. Умовою виникнення юридичної особи є вольова діяльність людей, спрямована на її виникнення. Тому юридична особа передбачає і тією чи іншою мірою включає в себе юридичні відносини як між особами, котрі її складають, так і між ними і цілим. Внаслідок організації єдності прав і обов'язків сукупності людей перетворюється на нову якість — на права і обов'язки цієї сукупності як самостійного цілого. Ціле хоча і відрізняється від його складових, однак і не відірване від них» [20]. Схожі думки висловлювали С. І. Архіпов, І. А. Покровський та інші науковці [21; 22].

Безпосереднє ж формування волі та здійснення вольових дій уможлиблюються завдяки організаційній єдності, автономності та, в окремих випадках, майновій відокремленості юридичної особи (для фізичної особи такою ознакою є вік). Наявність вказаних ознак дозволяє зробити висновок про дієздатність суб'єкта права, реальну можливість прийняття ним усвідомлених правових рішень. Тому цілком закономірним є загальноприйняте положення про набуття юридичною особою дієздатності разом із правоздатністю, оскільки остання також виникає за наявності вищевказаних ознак. Однак в окремих випадках, крім організаційної єдності, автономності та майнової відокремленості для набуття дієздатності вимагається наявність й інших критеріїв: кваліфікованого персоналу, обладнання, досвіду роботи тощо. Такі підвищені вимоги до набуття дієздатності обумовлені здій-

сненням небезпечної або соціально чи економічно важливої діяльності, котра може бути дозволена виключно після проходження ліцензійних, сертифікаційних, атестаційних та інших процедур. Тому в подаль-

шому надзвичайно продуктивним видається дослідження взаємозв'язку стану адміністративної діяльності із проходженням суб'єктом права вказаних процедур.

ПРИМІТКИ

1. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. — М. : Юрид. лит., 1961. — С. 209.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1982. — Т. 2. — С. 146.
3. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М. : Гос. изд-во юрид. литературы, 1958. — С. 42.
4. Петров Г. И. Административная правосубъектность граждан СССР / Г. И. Петров // Правоведение. — 1975. — № 1. — С. 24.
5. Новоселов В. И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении / В. И. Новоселов. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1976. — С. 44.
6. Кузнецова Л. Г. Развитие института дееспособности граждан в новом гражданском законодательстве / Л. Г. Кузнецова // Правоведение. — 1965. — № 4. — С. 72—80.
7. Харитонов Е. О. Гражданское право : учеб. пособ. / А. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — К. : А.С.К., 2002. — С. 92.
8. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. — Рига : Зинатне, 1976. — С. 128.
9. Козлов Ю. М. Административное право : учеб. / Ю. М. Козлов. — М. : Юристъ, 1999. — С. 14.
10. Яковлев В. Ф. Отраслевой метод регулирования и гражданская правосубъектность / В. Ф. Яковлев // Правовые проблемы гражданской правосубъектности : межвуз. сб. науч. тр. — Вып. 62 / отв. ред. О. А. Красавчиков. — Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1978. — С. 35.
11. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. — М. : Наука, 1979. — С. 81.
12. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве : ученые тр. — Вып. XII — М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. — С. 31.
13. Архипов С. И. Субъект права (теоретическое исследование) : дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук / С. И. Архипов. — Екатеринбург : Уральская гос. юрид. академия, 2005. — С. 182.
14. Яковлев В. Ф. Знач. прая. — С. 37.
15. Веберс Я. Р. Знач. прая. — С. 122.
16. Там само. — С. 123.
17. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — С. 364.
18. Лук'янець Д. М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : монографія / Д. М. Лук'янець. — Суми : Університетська книга, 2006. — С. 20.
19. Красавчиков О. А. Знач. прая. — С. 94—97.
20. Братусь С. Н. Знач. прая. — С. 65.
21. Архипов С. И. Знач. прая. — С. 185.
22. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права : 3-е изд., стереотип. / И. А. Покровский. — М. : Статут, 2001. — С. 158.

Пасичник Андрей. Суть и особенности административной дееспособности.

В статье на основе анализа общетеоретического и отдельных отраслевых исследований понятия «дееспособность» делается попытка определить суть указанного явления, выявить его характерные особенности, функции. Особое внимание уделяется признакам и отличительным чертам именно административной дееспособности.

Ключевые слова: административная дееспособность, административная правосубъектность.

Pasichnyk Andriy. Essence and features of administrative legal capability.

In the article on the basis of analysis of scientific researches of representatives of theory of law and some particular law branches of legal capability is done attempt to define essence of the indicated phenomenon, expose his characteristic features, functions. The special attention is spared to the signs and distinctive features of legal administrative capability.

Key words: administrative legal capability, administrative legal personality.